

Mirosław Nowosielski
Rafał P. Bartczuk

Skala Kryzysu Religijnego W. Prężyny

1. Zagadnienie kryzysu religijnego

W szerokiej problematyce kryzysów psychologicznych jako jeden z ich rodzajów wyróżnia się kryzysy religijne (Nowosielski, 2010).

Kryzysem religijnym zajmowało się wielu psychologów religii. Prace empiryczne dotyczące tego zjawiska zapoczątkowali Amerykanie: G. S. Hall i E. D. Starbuck (za: Romanowski, 1963), utożsamiając go z procesem nawrócenia, dokonującym się w okresie adolescencji. Bardziej wyczerpujący opis nawrócenia podał W. James (1902), który zajął się tym zjawiskiem z dwóch powodów. Po pierwsze, zwrócił uwagę na jego podobieństwo do innych procesów psychologicznych; po drugie – zauważył, że psychologowie nie podali jeszcze adekwatnych przyczyn radykalnych zmian w dziedzinie religijności zachodzących podczas transformacji tożsamości w okresie adolescencji. Przez nawrócenie James (1902) rozumiał „stopniową albo nagłą zmianę, dzięki której *self*, dotychczas podzielony, świadomie zły, niższy i nieszczęśliwy, staje się zjednoczony i świadomie dobry, wyższy i szczęśliwy, [która dokonuje się] poprzez mocniejsze oparcie się na podstawach religijnych” (s. 199). Wskutek tego procesu ideały religijne, uprzednio peryferyjne w świadomości adolescenta, zajmują bardziej centralne miejsce i religia staje się jednym z ośrodków kształtujących jego osobowość. W późniejszych badaniach E. T. Clark (1929) dokonał rozróżnienia między nagłym nawróceniem (kryzys) a stopniowymi zmianami w religijności adolescentów. R. H. Thouless (1971) zinterpretował kryzys religijny okresu adolescencji w kategoriach psychoanalitycznych jako nagłe ujawnienie się w świadomości uprzednio stłumionych kompleksów emocjonalnych, należących do instynktu płciowego. Instynkt ten jest, zdaniem Thoulessa, w procesie nawrócenia sublimowany, oczyszczany i ukierunkowany religijnie. Autor ten stwierdził również, że kryzys religijny może pojawić się ponownie w dorosłości, jednak w tym przypadku polega on na przejściu

z konwencjonalnej akceptacji społecznie rozwiniętego wzorca życia religijnego do postawy, w której religijna motywacja staje się dominująca, a wiara i życie religijne – bardziej osobiste i centralne w osobowości. Zdaniem A. T. Boisena (1973) kryzys religijny jest normalnym psychologicznym kryzysem rozwojowym rozciągniętym na sferę religijności człowieka.

W Polsce prowadzono niewiele badań nad kryzysem religijnym; dotyczyły one w większości okresu adolescencji. W. Prężyna (1971) przyjął, że kryzys religijny jest związany z pojawieniem się „intensywnych wątpliwości i niepokojów prowadzących często do załamania się dotychczasowych przekonań, które młody człowiek odbudowuje już samodzielnie według własnych przemyśleń i doświadczeń” (s. 155). Podobnie opisał kryzys religijny R. Pomianowski (1975), który uważa, że w okresie dojrzewania osoba przestaje wierzyć nie tylko w to, co jej dotychczas mówiono i jak ją nauczano, lecz także w to, co sama spostrzega. Jego zdaniem proces ten prowadzi do weryfikacji przekonań religijno-moralnych i wiąże się z samym procesem dojrzewania. J. Pałyga (1984) pisze, że kryzys religijny u młodzieży jest sprawą bardzo złożoną i wieloaspektową – jest to nawarstwienie się problemów dotyczących różnych dziedzin, poczynając od filozofii poprzez praktyki religijne, a skończywszy na podejmowaniu decyzji odnoszących się do przyszłości.

Bardziej ogólnie definiuje zjawisko kryzysu religijnego J. Szmyd (1982). Stwierdza on, że kryzys religijny są to określone zmiany w strukturze osobowości i życiu psychicznym, destrukcyjnie wpływające (w odpowiedniej sytuacji życiowej) na religijność indywidualną i grupową. Z. Chlewiński (1989, 1991) definiuje kryzys religijny jako przykry stan poznawczo-emocjonalny, związany z szeroko pojętymi problemami natury religijnej. W tak rozumianym kryzysie autor wyróżnia dwa aspekty: poznawczy i emocjonalny. Są one ze sobą ściśle powiązane i trudno jest ustalić, w jakim stopniu jeden wpływa na drugi i który z nich jest pierwotny. Zdaniem Chlewińskiego (1991) kryzysy są związane z mniejszą lub większą dezintegracją wcześniejszego życia religijnego danej osoby. Istota kryzysu polega na tym, że poglądy, przekonania oraz wartości religijne, które miały dotychczas centralne lub przynajmniej nieperyferyjne znaczenie dla struktury osobowości człowieka, tracą teraz swoją dotychczasową pozycję. J. Makselon (1992) pisze, że kryzys religijny można rozumieć jako trwalsze zachwianie systemu wartości i praktyk religijnych, któremu towarzyszy szereg psychicznie dotkliwych doznań. Podobne określenie kryzysu religijnego znajdujemy u F. Głóda (2006): „emocjonalnie przykry stan wewnętrznej napięcia, ściśle związanego z mniejszą lub większą dezintegracją życia religijnego” (s. 182-183).

Kryzys jest dynamicznym procesem, charakteryzującym się krytycznym nastawieniem do akceptowanych dotychczas religijnych treści wartości i form, ujawniającym wyraźną tendencję do zmian w tej dziedzinie życia. M. Nowosielski (2008), definiując kryzys religijny, przyjął, iż jest to dłużej lub krócej trwający stan psychologiczny, który powstaje wtedy, gdy: (1) wartości religijne zostają utracone albo poddane w wątpliwość i/lub (2) relacja między człowiekiem a Bogiem zostaje przerwana lub utrudniona i/lub (3) poddaje się w wątpliwość wartości dróg prowadzących do Boga. Jest to dolegliwy stan emocjonalno-poznawczy związany z dezintegracją życia religijnego, mający zróżnicowaną dynamikę. Ta dynamika kryzysu religijnego ma charakter pewnego kontinuum i wydaje się zależna od cech osobowości, ale i w dużym stopniu od czynnika środowiskowego.

Podsumowując przegląd ujęć kryzysu religijnego, można zauważyć elementy świadczące o jego wystąpieniu, wspólne dla większości koncepcji: (1) stopniowa lub nagle, dostrzegalna zmiana w życiu religijnym jednostki; (2) przykry stan emocjonalnego napięcia; (3) wątpliwości w dziedzinie religijnej.

Kryzys może zakończyć się pozytywnie, gdy jednostka wejdzie na wyższy, dojrzałszy poziom wiary, lub może zakończyć się negatywnie, gdy osoba odejdzie od wiary całkowicie (ateizm) albo częściowo (agnostycyzm).

2. Konstrukcja skali

Dotychczasowe sposoby operacjonalizacji kryzysu religijnego opierały się na odpowiedzi na pytania ankietowe, najczęściej otwarte. Na gruncie polskim w swoich badaniach metodę ankiety zastosowali: H. Kubiak (1959), W. Prężyna (1971), S. Lipiec (1972), F. Głód (1974), K. Kurasiewicz (1987) i J. Makselon (1992).

Pierwszym psychologiem polskim, który – wobec braku skali mierzącej kryzys religijny – podjął próbę konstrukcji takiej metody, był W. Prężyna. Skala Kryzysu Religijnego (SKR) została pomyślana jako dodatek do Skali Intensywności Postawy Religijnej i w założeniu miała być rodzajem krótkiej skali kontrolnej. Autor ułożył sześć pozycji, opierając się na definicji kryzysu religijnego jako stanu charakteryzującego się dostrzegalną zmianą w życiu religijnym osoby, powiązaną z przykrym stanem emocjonalnego napięcia oraz wątpliwościami w dziedzinie religijnej. Prężyna nie zdążył przed śmiercią opracować psychometrycznie swojej skali. Niniejszy artykuł ma na celu uzupełnienie tego braku. Aby ocenić własności opisywanego narzędzia, przeprowadzono analizę własności pozycji, ocenę rzetelności oraz trafności SKR.

2.1. Osoby badane

Badaniami objęto łącznie 1408 osób. Średni wiek wynosił 27,24 roku ($SD = 9,89$; min = 18; max = 69). Kobiety stanowiły 49% badanych. Osoby te pochodziły z sześciu prób badawczych¹:

– Grupa I – 121 osób w okresie wczesnej dorosłości; badania przeprowadził M. Nowosielski w ramach badań do pracy doktorskiej w 1993 r.; 42% badanych stanowiły kobiety, średnia wieku wyniosła 23,21 roku ($SD = 4,67$; min = 18; max = 36).

– Grupa II – 169 studentów różnych uczelni lubelskich, przebadanych w roku 2002 przez R. Bartczuka i M. Wiechetka w ramach adaptacji Skali Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta; mężczyźni stanowili 53%, średnia wieku wyniosła 22,91 roku ($SD = 1,64$; min = 21; max = 26).

– Grupa III – 288 osób dorosłych, przebadanych w latach 2002-2003 przez B. Zarzycką w ramach prac nad adaptacją Skali Centralności S. Hubera; kobiety stanowiły 41% grupy, średnia wieku wyniosła 23,89 roku ($SD = 4,1$; min = 18; max = 55).

– Grupa IV – 321 lekarzy, objętych badaniami przeprowadzonymi w latach 2005-2006 do pracy doktorskiej przez J. Pawlikowskiego; w grupie było 52% kobiet, średnia wieku wynosiła 40,97 roku ($SD = 10,68$; min = 25; max = 69).

Grupa V – 144 osoby dorosłe, przebadane w latach 2006-2007 przez pracowników Katedry Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL (KPSiPR); 51% badanych osób stanowiły kobiety, średni wiek wynosił 27,17 roku ($SD = 8,8$; min = 18; max = 56).

Grupa VI – 365 studentów różnych uczelni z Lublina, Warszawy i Płocka, przebadanych w latach 2007-2009 przez pracowników KPSiPR; kobiety stanowiły 53%; średnia wieku 21,35 ($SD = 1,92$; min = 18; max = 29) .

2.2. Charakterystyka pozycji

Własności pozycji SKR oceniono na podstawie:

1. Analizy mocy dyskryminacyjnej, przeprowadzonej z zastosowaniem współczynnika korelacji punktowo-czteropolowej (ϕ). Pozycje 7-kategorialne zdychotomizowano przy użyciu reguły Edwardsa-Kilpatricka (Brzeziński, 1996, s. 511-513). Wzięto pod uwagę po 27% skrajnych wyników, co dało grupy po 293 osoby. Za kryterium dobroci pozycji przyjęto wartość $\phi \geq 0,7$.

¹ Autorzy dziękują dr Beacie Zarzyckiej oraz dr. Jakubowi Pawlikowskiemu za udostępnienie wyników badań, które zostały wykorzystane w niniejszym artykule.

2. Analizy zmiany współczynnika zgodności wewnętrznej skali wskutek usunięcia pozycji ($\Delta\alpha$). Przyjęto, że różnica w rzetelności pomiędzy skalą pełną a skalą pozbawioną pozycji nie powinna być dodatnia ($\Delta\alpha \leq 0$). Analizę przeprowadzono na wszystkich wynikach ($N = 1408$).

3. Analizy ładunków czynnikowych pochodzących z konfirmacyjnej analizy czynnikowej. Analizę przeprowadzono na wszystkich wynikach ($N = 1087$) przy użyciu metody uogólnionych najmniejszych kwadratów (GLS), testując model jednoczynnikowy. Uznano, że wartość ładunków czynnikowych (λ) – które można interpretować jako współczynnik korelacji między wynikami pozycji a zmienną latentną (czynnikiem) – powinna spełniać kryterium $|\lambda| \geq 0,5$.

4. Analizy podatności pozycji na wpływ aprobaty społecznej. Pozycje skorelowano przy użyciu współczynnika ρ -Spearmana z wynikiem Kwestionariusza Aprobata Społecznej R. Ł. Drwala i J. Wilczyńskiej (1995). Badanie przeprowadzono na 364 osobach z grupy VI. Za zadowalające uznano współczynniki korelacji odpowiadające małemu efektowi ($\rho_{KAS} < 0,23$).

Przyjęto, że pozycja powinna spełniać co najmniej trzy kryteria, aby można było włączyć ją do skali. Wyniki analizy zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Własności pozycji Skali Kryzysu Religijnego

Pozycje	φ	$\Delta\alpha$	λ	ρ_{KAS}
skr1	0,71	-0,034	-0,531	0,19
skr2	0,79	-0,034	0,515	-0,08
skr3	0,47	0,027	0,224	-0,09
skr4	0,80	-0,063	0,693	-0,16
skr5	0,87	-0,078	0,883	-0,21
skr6	0,77	-0,043	0,772	-0,19

φ – współczynnik mocy dyskryminacyjnej; $\Delta\alpha$ – zmiana współczynnika zgodności wewnętrznej po usunięciu pozycji; λ – ładunek czynnikowy; ρ_{KAS} – współczynnik korelacji z KAS; współczynniki nie spełniające założonych kryteriów oznaczono pismem półgrubym

Jedna pozycja (skr3): „Chciałbym mieć więcej pewności w wierze” nie spełniła trzech kryteriów: mocy dyskryminacyjnej, ładunku czynnikowego i zmiany spójności wewnętrznej skali. Pozycja ta została usunięta ze skali. Wszystkie pozycje spełniły kryterium niskiej korelacji z miarą aprobaty społecznej, co świadczy o ich niewielkiej podatności na skłonność respondenta do ukazywania się w lepszym względnie gorszym świetle.

2.3. Rzetelność

Rzetelność skali to miara dokładności pomiaru testowego (por. Mańkowska, 2010). Rzetelność SKR (skrótowej o pozycję skr3) oszacowano na podstawie wyników uzyskanych w poszczególnych badanych grupach. Celem przeprowadzenia analiz osobno dla każdej grupy było przetestowanie stabilności współczynnika rzetelności. Rzetelność oszacowano metodą zgodności wewnętrznej oraz poprzez ocenę nasycenia skali czynnikiem ogólnym. Zgodność wewnętrzną oceniono z zastosowaniem trzech współczynników: α -Cronbacha, λ_g -Guttmana oraz ω_T -McDonalda (por. Sijtsma, 2009). W celu oszacowania nasycenia skali czynnikiem ogólnym obliczono współczynnik ω_H -McDonalda (Revelle, Zinbarg, 2009). Statystyki opisowe SKR uzyskane w grupach i wyniki analizy rzetelności zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Statystyki opisowe i współczynniki rzetelności Skali Kryzysu Religijnego w badanych grupach

Grupy	N	min	max	M	SD	Skośność	Kurtoza	A	α	λ_g	ω_T	ω_H
I	121	1,00	6,20	3,33	1,23	0,24	-0,67	0,62	0,78	0,77	0,84	0,63
II	169	1,00	6,60	3,45	1,18	0,29	-0,55	1,07**	0,74	0,74	0,84	0,66
III	288	1,00	7,00	3,22	1,19	0,46	-0,20	2,02***	0,78	0,77	0,87	0,70
IV	321	1,00	6,40	2,75	1,25	0,40	-0,72	3,57***	0,79	0,79	0,87	0,71
V	144	1,00	6,60	3,33	1,31	0,34	-0,68	1,20***	0,80	0,81	0,90	0,73
VI	365	1,00	7,00	3,13	1,19	0,47	-0,19	2,20***	0,78	0,77	0,86	0,69

N – liczebność; min – minimum; max – maksimum; M – średnia; SD – odchylenie standardowe; A – test Andersona-Darlinga; α – α -Cronbacha; λ_g – λ_g -Guttmana; ω_T – ω_T -McDonalda; ω_H – ω_H -McDonalda; poziomy istotności: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Statystyki opisowe SKR obliczono na podstawie wyników ogólnych, wyliczonych jako średnie z pozycji (zgodnie z kluczem). W większości grup uzyskano rozkłady prawoskośne i platykurtyczne. O niezgodności otrzymanych rozkładów wyników z rozkładem normalnym świadczą wyniki testu Andersona-Darlinga. Należy również zauważyć, że w czterech grupach nie uzyskano możliwego maksymalnego wyniku w SKR (7).

Mediany współczynników zgodności wewnętrznej, policzone na podstawie współczynników uzyskanych w sześciu grupach, wyniosły: dla α -Cronbacha – 0,78, dla λ_g -Guttmana – 0,77, zaś dla ω_T -McDonalda – 0,86. Zważywszy na

małą liczbę pozycji w skali i na fakt, że dwa pierwsze współczynniki są wrażliwe na liczbę pozycji, trzeba uznać te współczynniki za satysfakcjonujące. Wielkości współczynników były tego samego rzędu we wszystkich grupach, zatem zadowalająca spójność wewnętrzna SKR jest również stabilna. Miary wysycenia czynnikiem ogólnym ω_H -McDonalda wykazały większe zróżnicowanie, a ich mediana wyniosła 0,69. Podsumowując – pomimo małej liczby pozycji, SKR jest narzędziem o zadowalającej rzetelności.

2.4. Trafność

Trafność testu wyznacza, w jakim stopniu test mierzy cechę psychologiczną, do mierzenia której został skonstruowany (por. Mańkowska, 2010). Za ocenę trafności teoretycznej w aspekcie struktury testu można uznać uzyskane wyżej, zadowalające współczynniki ω_H -McDonalda, które świadczą o jednowymiarowości SKR (por. Zinbarg, Yovel, Revelle, McDonald, 2006). Dalsze badanie trafności teoretycznej SKR przeprowadzono poprzez skorelowanie jej wyników z wynikami innych testów do badania religijności. W procedurze walidacyjnej zastosowano skalę Przeżywane Relacje do Boga² (PRB) D. Hutsebauta (Śliwak, Bartczuk, zob. art. w niniejszej książce, s. 45-72), Skalę Intensywności Postawy Religijnej W. Prężyny (1960; Śliwak, Bartczuk, zob. art. w niniejszej książce), Skalę Przekonań Postkrytycznych (PCBS) D. Hutsebauta (Bartczuk, Wiechetek, Zarzycka, zob. art. w niniejszej książce, s. 201-230) oraz Kwestionariusz Aprobaty Społecznej Drwala i Wilczyńskiej (1995).

Wnioskowanie o trafności SKR przeprowadzono poprzez weryfikację następujących zależności:

Korelacja wyniku SKR z miarą konstruktu pokrewnego kryzysowi religijnemu, wyrażającemu niepokój o własną religijność – podskala Lęk przed niepewnością PRB jest wysoka i dodatnia (H1; trafność zbieżna).

Korelacje wyniku SKR z miarami relacji religijnych nasyconych afektem pozytywnym (Zależność, Identyfikacja, Współhumanitarność i Norma etyczna) są ujemne, zaś relacji nasyconych afektem negatywnym (Buntowniczość, Lęk i Autonomia) – dodatnie (H2; trafność zbieżna).

Korelacje wyniku SKR z miarami przekonań dotyczących religii wyrażających istnienie rzeczywistości transcendentnej są ujemne, zaś przeczących temu istnieniu – dodatnie (H3; trafność zbieżna).

² W przypadku PRB w analizie wykorzystano – stosownie do postawionych hipotez – wszystkie siedem skal tematycznych oraz jedną skalę kontrolną: Lęk przed niepewnością.

Korelacje SKR z wynikiem podskali Lęk przed niepewnością są najsilniejsze spośród wszystkich korelacji z podskalami PRB (H4; trafność różnicowa).

Korelacje SKR z wynikiem podskali Relatywizm i Krytyka zewnętrzna są silniejsze od korelacji z wynikiem Wtórnej naiwności i Ortodoksji (H5; trafność różnicowa).

Korelacja SKR z miarą aprobaty społecznej (KAS) jest niska (H6; trafność różnicowa).

Ponadto na podstawie dotychczasowej wiedzy na temat kryzysu religijnego oczekiwano, że:

Zależność między wynikiem ogólnym SKR a wynikiem ogólnym SIPR ma charakter krzywoliniowy – najwyższe wskaźniki kryzysu występują u osób o przeciętnej intensywności religijności (H7).

Wyniki analizy korelacji między SKR a PRB, PCBS i KAS zob. w tab. 3.

Tabela 3. Korelacje Skali Kryzysu Religijnego Prężyny ze Skalą Relacji Religijnych, Skalą Przekonań Postkrytycznych oraz Kwestionariuszem Aprobaty Społecznej

Nazwa podskali	<i>r</i>
Skala Relacji Religijnych* (N = 437)	
Zależność	-0,48***
Autonomia	0,50***
Buntowniczość	0,43***
Lęk	0,28***
Identyfikacja	-0,34***
Współhumanitarność	-0,29***
Norma etyczna	-0,38***
Lęk przed niepewnością	0,74***
Skala Przekonań Postkrytycznych** (N = 865)	
Ortodoksja	-0,28***
Krytyka zewnętrzna	0,49***
Relatywizm	0,43***
Wtórna naiwność	-0,19***
Kwestionariusz Aprobaty Społecznej (N = 365)	
Aprobata społeczna	-0,22***

α – α -Cronbacha podskali; *r* – współczynnik korelacji *r*-Pearsona; *N* – liczebność próby; **p*<0,05; ***p*<0,01; ****p*<0,001

Do analiz włączono wyniki osób, które wypełniły odpowiednie pary kwestionariuszy. Pochodziły one, odpowiednio: dla korelacji z PRB – z grup II, III i V; dla korelacji z PCBS – z grup: II, III, V i VI; dla korelacji z KAS – z grupy VI. Uzyskano następujące wyniki:

– ad H1. Otrzymano, zgodnie z oczekiwaniami, dodatnią wysoką korelację z podskalą Lęk przed niepewnością.

– ad H2. Korelacje z podskalami PRB: Zależność, Identyfikacja, Współhumanitarność i Norma etyczna były dodatnie, zaś z podskalami: Buntowniczność, Lęk i Autonomia – ujemne (zgodnie z hipotezą).

– ad H3. Korelacje SKR z podskalami PCBS były zgodne z założeniami: Ortodoksja i Wtórna naiwność korelowały z kryzysem religijnym ujemnie, zaś Krytyka zewnętrzna i Relatywizm – dodatnio.

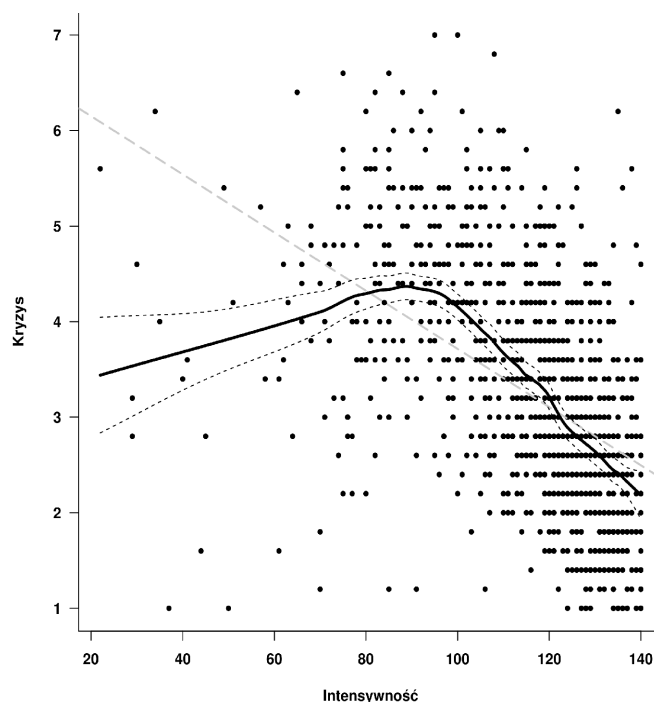
– ad H4. Korelacja SKR z Lękiem przed niepewnością była najwyższa spośród wszystkich korelacji w tabeli. Przeprowadzony test istotności różnic między korelacjami wykazał, że korelacja SKR z Lękiem przed niepewnością różniła się od każdej korelacji SKR z pozostałymi podskalami PRB na poziomie $p < 0,001$, zgodnie z przyjętą hipotezą.

– ad H5. Podobnie, zgodnie z hipotezą, korelacje SKR z podskalami PCBS wyrażającymi odrzucenie transcendencji były wyższe niż z podskalami wyrażającymi akceptację transcendencji (odpowiednie różnice między korelacjami były istotne na poziomie $p < 0,001$).

– ad H6. Uzyskano niską, jednak statystycznie istotną korelację SKR z KAS.

– ad H7. Hipotezę 7 testowano z wykorzystaniem nieparametrycznej regresji wielomianowej. Na rysunku 1 przedstawiono jej wynik, który wykazuje, że charakter związku między intensywnością a kryzysem religijnym zmienia się wzdłuż kontinuum intensywności religijności: jest on słaby i pozytywny w obszarze niskich wyników w SIPR, zaś silnie negatywny na odcinku wyników wysokich. Test nieliniowości, pozwalający na porównanie reszt uzyskanych przy zastosowaniu regresji liniowej oraz regresji nieparametrycznej, potwierdził zasadność odejścia od modelu liniowego ($F(4,57; 1080,43) = 31,80$; $p < 0,001$). Wynik ten jest zgodny z hipotezą.

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że SKR jest narzędziem trafnym w zakresie podjętym w niniejszej analizie. Potwierdziły one trafność w aspekcie zbieżnym i różnicowym. Należy przy tym zwrócić uwagę na to, że wyniki SKR są w pewnym stopniu podatne na zmienną aprobaty społecznej. Respondenci charakteryzujący się dużą potrzebą przedstawiania się w lepszym świetle uzyskują wyniki niskie w SKR.

Rysunek 1. Regresja nieparametryczna wyniku w Skali Kryzysu Religijnego względem wyniku Skali Intensywności Postawy Religijnej metodą lokalnej regresji liniowej, przy prętle 0,3 (linie przerywane (-----) wyznaczają obwódnie 95% obszaru ufności dla krzywej regresji; linia przerywana (- - -) jest prostą regresji liniowej)

3. Wstępna normalizacja

SKR znormalizowano dla populacji osób dorosłych. Dane normalizacyjne pochodzą z badań przeprowadzonych na opisanych wyżej sześciu próbach. W próbie znalazły się wszystkie badane osoby (1408). Wszyscy badani mieli wykształcenie co najmniej średnie, w większości byli studentami, dlatego poniższe normy należy traktować jako tymczasowe – do czasu opracowania norm na próbie reprezentatywnej.

Nie stwierdzono różnicy w wyniku SKR pomiędzy mężczyznami a kobietami. Średni wynik wyniósł dla kobiet 3,152 ($SD = 1,219$), natomiast dla mężczyzn 3,173 ($SD = 1,261$). Różnica między wynikami kobiet i mężczyzn nie okazała się statystycznie istotna ($t(1268,6) = -0,31$; $p = 0,758$). Opracowano zatem normy łącznie dla kobiet i mężczyzn. Normalizację oparto na skali decy-

lowej i kwartyłowej, ponieważ nie można przyjąć założenia, że rozkład zmiennej kryzysu religijnego w populacji jest rozkładem normalnym (por. także tab. 2). Skale te nie spełniają warunków pomiaru na skali interwałowej, gdyż nie uwzględniają różnic w rzeczywistym nasileniu danej cechy, a jedynie szeregują osoby badane pod względem wysokości wyników (Mańkowska, 2010). Dobór skal podyktowany był małą liczbą punktów skali wyników SKR (31) oraz tym, że jest ona przeznaczona głównie do celów selekcyjnych – podziału na grupy o różnym poziomie kryzysu religijnego. Normy tymczasowe dla SKR – zob. tab. 4.

Tabela 4. Tymczasowe normy decylowe i kwartyłowe dla SKR

Wynik		Ranga decylowa	Ranga kwartyłowa
średnia	suma		
1	5	1	1
1,2	6	1	1
1,4	7	1	1
1,6	8	1	1
1,8	9	2	1
2	10	2	1
2,2	11	3	1
2,4	12	4	2
2,6	13	4	2
2,8	14	5	2
3	15	5	2
3,2	16	6	3
3,4	17	7	3
3,6	18	7	3
3,8	19	8	3
4	20	8	3
4,2	21	8	4
4,4	22	9	4
4,6	23	9	4
4,8	24	9	4
5	25	10	4
5,2	26	10	4
5,4	27	10	4
5,6	28	10	4
5,8	29	10	4
6	30	10	4
6,2	31	10	4
6,4	32	10	4
6,6	33	10	4
6,8	34	10	4
7	35	10	4

4. Zastosowanie skali, procedura badania i interpretacja wyników

Skala przeznaczona jest do celów badawczych pozwala na ocenę kryzysu religijnego młodzieży i dorosłych. Można ją stosować do badań indywidualnych i grupowych.

Cały kwestionariusz mieści się na jednej kartce papieru. Arkusz testowy zawiera krótką instrukcję dla badanego i tekst stwierdzeń. Pięć pozycji kwestionariusza jest opatrzonych 7-stopniowym formatem odpowiedzi typu likertowskiego: 7 – zdecydowanie tak, 6 – tak, 5 – raczej tak, 4 – nie mogę się zdecydować, 3 – raczej nie, 2 – nie, 1 – zdecydowanie nie. Wynikiem ogólnym SKR jest średnia arytmetyczna odpowiedzi respondenta zgodnie z kluczem – pierwszą pozycję należy punktować według schematu: 1 – zdecydowanie tak, 2 – tak, 3 – raczej tak, 4 – nie mogę się zdecydować, 5 – raczej nie, 6 – nie, 7 – zdecydowanie nie.

Wynik SKR informuje o natężeniu kryzysu religijnego. Interpretację przeprowadzamy w odniesieniu do uzyskanych norm. Wyniki wysokie (9. i 10. decyl; 4. kwartyl) wskazują na fakt występowania kryzysu religijnego, wyniki niskie (1. i 2. decyl; 1. kwartyl) świadczą o braku kryzysu religijnego.

Przegląd badań

Opis bibliograficzny	Problem	Zastosowane narzędzia	Opis badanej grupy	Wyniki
Nowosielski, M. (2008). <i>Korelaty kryzysu religijnego</i> . Warszawa: Wyd. UKSW	Badano powiązania cech osobowości osób i określonej postaci zaangażowania osoby w kryzys religijny	Skala Postaw Religijnych, Kwestionariusz Postaw Religijnych – D. Hutsebauta, Dyferencjał Semantyczny, Kwestionariusz Osobowości R. B. Cattella 16PF, Test Przymiotnikowy ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna, Rozmowa Kierowana (R-K)	120 osób dobranych losowo (48,3% kobiet i 51,6% mężczyzn) w wieku 18-37 lat	Wyodrębnienie swoistej specyfiki kryzysu religijnego. Kryzys religijny nie może być w całości utożsamiany z kryzysem psychologicznym, jak dotychczas uważano. Kryzys religijny w tym sensie jest rodzajem psychologicznego, że konsekwencje w sferze religijnej przenoszą się na obszar całej osobowości człowieka. Natomiast różni się

				tym, że dynamika kryzysu religijnego nie zawsze idzie równoległe ze zmianami w sferze osobowości
Wandrasz, M. (1998). <i>Religijność a postawa wobec choroby</i> . Lublin: RW KUL	Badano powiązania między religijnością i postawą wobec choroby	Skala Postaw Religijnych, Skala Relacji do Boga, Skala Postaw wobec Choroby Kostrzewskiego, Skala Postaw wobec Choroby Wandrasza	140 pacjentów oddziałów onkologicznych (40% mężczyzn, 60% kobiet)	Uzyskano istotne zależności między kryzysem a postawami wobec choroby. Zależności dodatnie z Cierpieniem, Karą, Represją, Koncentracją na sobie i Alienacją; ujemne – z Wartością i Transgresją
Pawlikowski, J., Sak, J., Bartczuk, R., Wiechetek, M. (2009). <i>Religijność lekarzy a postawa wobec pacjenta i wykonywanego zawodu</i> . W: K. Janowski, M. Artymiak (red.), <i>Człowiek chory – aspekty biospołeczne</i> (t. 4, s. 220-239). Lublin: Centrum Psychologii i Pomocy Psychologicznej	Badano powiązania kryzysu religijnego z postawą lekarzy wobec pacjentów	Skala Postaw wobec Pacjenta J. Pawlikowskiego, Skala Intensywności Postawy Religijnej W. Prężyny, SKR	324 lekarzy lubelskich szpitali publicznych	Kryzys religijny korelował ujemnie z pożądanymi postawami wobec pacjenta (holizm, poszanowanie autonomii, empatia)

*

Pomimo że prace nad narzędziem do pomiaru kryzysu religijnego W. Prężyna rozpoczął już prawie 30 lat temu, jednak niniejszy artykuł jest pierwszym opracowaniem psychometrycznych własności SKR. Wskutek przeprowadzonych analiz udało się poprawić skalę, rezygnując z jednej pozycji, oraz określić jej podstawowe własności psychometryczne. Okazało się, że to krótkie narzędzie ma zadowalającą rzetelność, zaś pierwsze badania walidacyjne wskazują na to, iż jest ono również trafne.

Zaprezentowane badania i analizy mają również ograniczenia, o czym należy pamiętać, stosując SKR. Spośród nich najważniejsze to: brak oszacowania stabilności skali, które wymagać będzie zresztą specjalnych procedur, gdyż zjawisko kryzysu jest z natury dynamiczne; brak sprawdzenia trafności skali na podstawie kryterium zewnętrznego oraz brak bardziej reprezentatywnych norm. Decydując się na zastosowanie SKR w badaniach, należy zwrócić uwagę, że skala jest krótka, co nie pozwala ująć wieloaspektowości zjawiska kryzysu religijnego, oraz charakteryzuje się podwyższoną wrażliwością na zniekształcenia spowodowane zmienną aprobaty społecznej.

Jesteśmy jednak przekonani, iż w świetle już dostępnych wyników, które zostały zaprezentowane w tym artykule, SKR jawi się jako wartościowe narzędzie do diagnozy kryzysu religijnego na podstawowym poziomie, zaś to, że skala jest krótka, ma swoje pozytywne znaczenie w badaniach prowadzonych w celach selekcyjnych.

Bibliografia

- Allport, G. W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Boisen, A. T. (1973). *Religion in crisis and custom: A sociological and psychological study*. New York: Harper & Brothers.
- Chlewiński, Z. (1989). Religijność dojrzała (szkic psychologiczny). W: Z. Chlewiński (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej* (s. 9-39). Lublin: RW KUL.
- Chlewiński, Z. (1991). *Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność*. Poznań: Wydawnictwo „W Drodze”.
- Clark, E. T. (1929). *The psychology of religious awakening*. New York: The Macmillan Company.
- Clark, W. H. (1968). *The psychology of religion*. New York: The Macmillan Company.
- Drwal, R. Ł., Wilczyńska, J. (1995). Opracowanie kwestionariusza aprobaty społecznej (KAS). W: R. Ł. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości* (s. 57-66). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Głód, F. (1974). *Psychologiczna analiza kryzysów religijnych u ludzi dorosłych* (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).
- Głód, F. (2006). Kryzys religijny. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 179-202). Kraków: WAM.
- James, W. (1902). *The varieties of religious experience. A study in human nature*. London: Longmans, Green & Co.
- Kubiak, H. (1959). Przyczynek do poznania struktury światopoglądu polskich ateistów. *Euhemer*, 1-2, 148-168.
- Kuczkowski, J. (1993). *Psychologia religii*. Kraków: WAM.

- Kurasiewicz, K. (1987). *Retrospekcyjna analiza przeżyć religijnych. Badania empiryczne wybranych grup* (mps pracy magisterskiej, Archiwum KUL).
- Levinson, H. S. (1981). *The religious investigations of William James*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Lipiec, S. (1972). *Przyczyny i sposób przeżywania kryzysu religijnego przez młodzież ostatnich klas szkoły średniej* (mps pracy magisterskiej, Archiwum KUL).
- Makselon, J. (1990). Kryzys religijny. W: J. Makselon (red.), *Psychologia dla teologów* (s. 296-300). Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Makselon, J. (1992). Młodzież o własnych kryzysach religijnych. *Materiały Homiletyczne*, 129, 19-30.
- Mańkowska, M. (2010). *Wprowadzenie do psychometrii*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nowosielski, M. (2008). *Korelaty kryzysu religijnego*. Warszawa: Wyd. UKSW.
- Nowosielski, M. (2010). Klasyfikacja kryzysów psychologicznych. *Studia Loviciensia*, 12, 353-355.
- Pałyga, J. (1984). Rodzice wobec kryzysu wiary swoich dzieci. W: F. Adamski (red.), *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej* (s. 218-250). Kraków: WAM.
- Pawlikowski, J., Sak, J., Bartczuk, R., Wiechetek, M. (2009). Religijność lekarzy a postawa wobec pacjenta i wykonywanego zawodu. W: K. Janowski, M. Artymiak (red.), *Człowiek chory – aspekty biospołeczne* (t. 4, s. 220-239). Lublin: Centrum Psychologii i Pomocy Psychologicznej.
- Pomianowski, R. (1975). Psychologiczne problemy kształtowania się religijności i jej dewiacje. *Seminare*, 153-181.
- Prężyna, W. (1971). Kryzys religijny a cechy osobowości. *Roczniki Filozoficzne*, 19, 4, 153-165.
- Revelle, W., Zinbarg, R. E. (2009). Coefficients Alpha, Beta, Omega, and the glb: Comments on Sijtsma. *Psychometrika*, 74, 1, 145-154.
- Romanowski, A. (1963). Kryzys religijny młodzieży. *Tygodnik Powszechny*, nr 35.
- Sijtsma, K. (2009). Reliability beyond theory and into practice. *Psychometrika*, 74, 1, 169-173.
- Starbuck, E. D. (1899). *The Psychology of Religion*. London: Walter Scott.
- Szmyd, J. (1982). *Zarys historii psychologii religii. Główne kierunki i zagadnienia badawcze. Bibliografia (1945-1980)*. Kraków: UJ.
- Szymoń, J. (1997). *Lęk i Fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*. Lublin: RW KUL.
- Thouless, R. (1971). *An introduction to the psychology of religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zarzycka, B. (2007). Skala Centralności Religijności S. Hubera. *Roczniki Psychologiczne*, 10, 1, 133-157.
- Zinbarg, R. E., Yovel, I., Revelle, W., McDonald, R. P. (2006). Estimating generalizability to a latent variable common to all of a scale's indicators: A comparison of estimators for ω_h . *Applied Psychological Measurement*, 30, 121-144.

Informacje o warunkach korzystania z zaprezentowanych w książce narzędzi można znaleźć na stronie www.kul.pl/psychologia/spoleczna/metody.